

afers

86

Dossier
Nacionalisme cultural

Coordinació
Xavier Andreu Miralles

—Vol. XXXII—
Catarroja, 2017

Afers. Fulls de Recerca i Pensament incorpora el mecanisme d'avaluació d'articles realitzat mitjançant especialistes externs al consell de redacció. Els autors interessats a publicar a la revista trobaran tota la informació a l'apartat de normes de publicació que es troba al final del volum.

Qualsevol manera de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat de les excepcions previstes per la llei. Tenint en compte els efectes previstos a l'article 32.1, paràgraf 2, del vigent TRLPI, l'editorial s'oposa expressament que qualsevol fragment d'aquesta obra siga utilitzat per a realitzar resums de premsa. La subscripció a aquesta publicació tampoc no empara la realització d'aquests resums. Aquesta activitat requereix una llicència específica. Dirigiu-vos a CEDRO (www.conlicencia.com / 93 272 04 47) si necessiteu fotocopiar o escanejar cap fragment d'aquesta obra, o si voleu utilitzar-la per a elaborar resums de premsa.

Portada: Elisenda Sala, *L'estisorada*, 1979 (45 x 45 x 7 cm). Placa de gres refractari cuit a alta temperatura (1250°), esmaltada, excepte la peça de roba. Fotografia: Francesc Vera.

Redacció: PAÍS VALENCIÀ: Doctor Gómez Ferrer, 55, 1r, 5a / Apartat de Correus 267 / 46470 Catarroja / telèfon: 96 1269394 / e-mail: afers@editorialafers.cat • CATALUNYA: Sancho de Ávila, 176, escala 3, baixos 1a / 08018 Barcelona • EL ROSSELLÓ: La femada d'en Pons / carreró de l'Albera, 1 / 66300 Forques • ILLES BALEARS: Verd, 68 / 07120 Palma

© *Editorial Afers*

www.editorialafers.cat / editorialafers.blogspot.com
afers@editorialafers.cat / @editorialafers

Els treballs publicats a *Afers* s'inclouen als següents repertoris:

- Bibliografía histórica sobre la ciencia y la técnica en España (*Asclepio*, Madrid)
- Dialnet. Hemeroteca virtual de revistas, Universidad de la Rioja (<http://dialnet.unirioja.es>)
- Índice histórico español (CEHI, Barcelona)
- Instituto de Estudios Documentales sobre Ciencia y Tecnología (IEDCYT)
- International Medieval Bibliography, University of Leeds (GB) i Brepols Publishers (BE) (<http://apps.brepols.net/bmb/search.cfm>)
- ISOC, Ciencias Sociales y Humanidades (Madrid) (<http://bddoc.csic.es:8085/index.jsp>) (<http://www.investigación.cchs.csic.es/isoc/>)
- Latindex (<http://www.latindex.org>)
- Regesta Imperii, Akademie der Wissenschaften und der Literatur (DE) (<http://www.regesta-imperi.de/>)

Edita: Editorial Afers (Catarroja)

ISSN: 0213-1471

ISBN: 978-84-16260-38-6

Dipòsit legal: V-1148-1985

Impress: ByPrint Percom, SL (Picassent, País Valencià)

afers

Fulls de recerca i pensament

Revista fundada i dirigida per Sebastià Garcia Martínez (1985-1986) *i per* Manuel Ardit Lucas (1987-2014)

Editor: Vicent S. Olmos i Tamarit (Universitat de València)

Cap de redacció: Òscar Jané i Checa (Universitat Autònoma de Barcelona)

Consell de redacció: Ferran Archilés i Cardona (Universitat de València), Joan Bada i Elias (Universitat de Barcelona), Evarist Caselles i Monjo (Universitat de València), Agustí Colomines i Companys (Universitat de Barcelona), Josep Ferrer i Ferrer (Universitat de Barcelona), Pere Fullana i Puigserver (Universitat de les Illes Balears), Lluís Guia Marín (Universitat de València), Joan Iborra i Gastaldo (Universitat de València), Joan Peytaví i Deixona (Universitat de Perpinyà), Antoni Quintana i Torres (Universitat de les Illes Balears), Queralt Solé i Barjau (Universitat de Barcelona), Josep M. Torras i Ribé (Universitat de Barcelona), Josep Torró i Abad (Universitat de València), Pau Viciano i Navarro (Universitat de València)

Consell assessor: Rafael Aracil Martí (Universitat de Barcelona), Ernest Belenguier Cebrià (Universitat de Barcelona), Domènec Campillo i Valero (Universitat Autònoma de Barcelona), James Casey (Universitat d'East Anglia), Antoni Ferrando Francés (Universitat de València), Josep M. Font i Rius (Universitat de Barcelona), Josep Fontana Lázaro (Universitat Pompeu Fabra), André Gallego Barnés (Universitat de Tolosa-Lo Miralh), Thomas F. Glick (Universitat de Boston), Albert G. Hauf Valls (Universitat de València), Josep L. Hernández Marco (Universitat del País Basc), Tellesfor Hernández Sempere (Universitat de València), Josep Juan Vidal (Universitat de les Illes Balears), Josep Massot i Muntaner (Institut d'Estudis Catalans), Víctor Navarro Brotons (Universitat de València), Mariano Peset Raig (Universitat de València), Antoni Roca Rosell (Universitat Politècnica de Catalunya), Vicenç M. Rosselló i Verger (Universitat de València), Núria Sales Folch (Universitat Pompeu Fabra), Eva Serra i Puig (Universitat de Barcelona), Sebastià Serrano Farrera (Universitat de Barcelona), Vicent Simbor Roig (Universitat de València)

Relació d'avaluadors externs (2016): Teresa Abelló Güell (Universitat de Barcelona), Borja Antela Bernárdez (Universitat Autònoma de Barcelona), Jon Arrizabalaga Valbuena (CSIC, Institució Milà i Fontanals-Barcelona), Isaías Arrayas Morales (Universitat Autònoma de Barcelona), Rosa Ballester Añón (Universitat d'Alacant), Josep Lluís Barona Vilar (Universitat de València), Maria Eugenia Cadeddu (CNR in Scienze Storiche e Geografiche), Emilio Callado Estela (Universitat Cardenal Herrera), Jordi Casassas Ymbert (Universitat de Barcelona), Jesús Català Gorgues (Universitat Cardenal Herrera), Giovanni C. Cattini (Universitat de Barcelona), Chiara Crisciani (Università degli Studi di Pavia), Antonio Duplá Ansuátegui (Universidad

de La Rioja), Ignasi Fernández Terricabras (Universitat Autònoma de Barcelona), Sebastiaan Faber (Oberlin College), Carmel Ferragud Domingo (Universitat de València), Vicent Flor Moreno (Universitat de València), Maximiliano Fuentes Codera (Universitat de Girona), Antoni Furió Diego (Universitat de València), Marta García Carrión (Universitat de València), Marta García Morcillo (University of Roehampton), Agnès García Ventura (Università degli Studi di Roma «La Sapienza»), Andrea Geniola (Universitat Autònoma de Barcelona), Albert Girona Albuixech (Universitat de València), Arnau González Vilalta (Universitat Autònoma de Barcelona), Enric Guinot Rodríguez (Universitat de València), Jordi Guixé i Coromines (Universitat de Barcelona), Antonio Hermosa Andújar (Universidad de Sevilla), Joan Lloret Pastor (Universitat de València), Paola Lo Cascio (Universitat de Barcelona), Antoni Marimon Riutort (Universitat de les Illes Balears), Aurelio Martí Bataller (Universitat de València), Felip Masó Ferrer (Universitat Autònoma de Barcelona), Andreu Mayayo Artal (Universitat de Barcelona), Giuseppe Mele (Università degli Studi di Sassari), Antonio José Mira Jódar (Universitat de València), Rafael Narbona Vizcaíno (Universitat de València), Víctor Navarro Brotons (Universitat de València), Guillermo Olagüe de Ros (Universidad de Granada), José Pardo Tomás (CSIC, Institució Milà i Fontanals-Barcelona), Enrique Perdiguero Gil (Universitat Miguel Hernández), Àlvar Peris Blanes (Universitat de València), Lluís Pons Pujol (Universitat de Barcelona), Carles Pont i Sorribes (Universitat Pompeu Fabra), Isabel Porras Gallo (Universidad de Castilla-La Mancha), Carles Rabassa Vaquer (Universitat Jaume I-Castelló), August Rafanell Vall-llosera (Universitat de Girona), Vega Rodríguez-Flores Parra (Universitat de València), Esteban Rodríguez Ocaña (Universidad de Granada), Mari Cruz Romeo Mateo (Universitat de València), Flocel Sabaté Curull (Universitat de Lleida), Pilar Salomón Chéliz (Universidad de Zaragoza), Josep Maria Salrach Marés (Universitat Pompeu Fabra), Carles Santacana Torres (Universitat de Barcelona), José Miguel Santacreu Soler (Universitat d'Alacant), Julián Sanz Hoya (Universitat de València), Ismael Saz Campos (Universitat de València), Antoni Segura Mas (Universitat de Barcelona), Sebastià Serra Busquets (Universitat de les Illes Balears), Fernando Serrano Larráyo (Universidad de Alcalá), César Sierra (Università della Calabria), Josep M. Solé Sabaté (Universitat Autònoma de Barcelona), Nuria Tabanera García (Universitat de València), Alfons Zarzoso Orellana (Universitat Autònoma de Barcelona)

Dades sobre el procés editorial del núm. 83 (vol. XXXI), 2016

Autors: Alberto Aggio (Universidade Estadual Paulista), Joan del Alcàzar (Universitat de València), Aurora Bosch (Universitat de València), Leonardo Curzio (Universidad Nacional Autónoma de México), Pedro Díaz Marín (Universitat d'Alacant), Sergio López Rivero (Universitat de València), Antoni Martí Monterde (Universi-

tat de Barcelona), Rubén Martínez Dalmau (Universitat de València), Àlex Matas Pons (Universitat de Barcelona), Néstor-Hernando Parra (Academia de Historia de Tolima), Nuria Tabanera García (Universitat de València), Oliver Vergés Pons (Universitat Autònoma de Barcelona)

Nombre de treballs rebuts: 42
Nombre de treballs acceptats: 12
Taxa d'acceptació: 38,70%
Taxa de rebuig: 61,30%
Nombre d'avaluadors externs per article: 2
Demores de publicació: entre 2/5 mesos

Dades sobre el procés editorial del núm. 84 (vol. XXXI), 2016

Autors: Mercè Barallat i Barés (Universitat de Lleida), Àngel Beneito Lloris (Universitat d'Alacant), Oriol Dueñas Iturbe (Universitat de Barcelona), Xavier García Ferrandis (Universitat Catòlica de València «Sant Vicent Màrtir»), Carles Hervàs Puyal (Fundació-Museu d'Història de la Medicina de Catalunya), Ana Macaya-Andrés (Investigadora independent), Àlvar Martínez Vidal (Universitat de València), Linda Pal-freeman (Universitat Cardenal Herrera), Vega Rodríguez-Flores Parra (Universitat de València), Jaume Sastre-Juan (Universitat de València), Joan Josep Torró Martínez (Universitat de València), Jaume Valentines-Álvarez (Universidade Nova de Lisboa)

Nombre de treballs rebuts: 31
Nombre de treballs acceptats: 10
Taxa d'acceptació: 35,70%
Taxa de rebuig: 64,30%
Nombre d'avaluadors externs per article: 2
Demores de publicació: entre 2/5 mesos

Dades sobre el procés editorial del núm. 85 (vol. XXXI), 2016

Autors: Jordi Cortadella Morral (Universitat Autònoma de Barcelona), Xavier Es-pluga (Universitat de Barcelona), Lluís Feliu (Universitat de Barcelonas), Carlos Fuertes Muñoz (Universitat de València), Aurelio Martí Bataller (Universitat de València), Domingo Plácido (Universidad Complutense de Madrid), Jaume Pòrtulas (Universitat de Barcelona), Joan Pubill Brugués (Universitat Autònoma de Barcelona), Jordi Vidal (Universitat Autònoma de Barcelona)

Nombre de treballs rebuts: 29
Nombre de treballs acceptats: 10
Taxa d'acceptació: 40,00%
Taxa de rebuig: 60,00%
Nombre d'avaluadors externs per article: 2
Demores de publicació: entre 3/5 mesos

Assessor lingüístic: Ramon Ramon / *English Summaries:* Maria Jesús Garcia Mateu
Disseny: Rosa Muñoz Izquierdo / *Maquetació:* Miquel Rosselló

Índex

Nacionalisme cultural

Xavier ANDREU MIRALLES: Nacionalisme cultural.....	13
Joep LEERSSEN: El nacionalisme i el conreu de la cultura.....	21
Xavier ANDREU MIRALLES: La filla d'un jornaler i la civilització espanyola. Nació i mite romàntic en Ayguals de Izco	47
Marta GARCÍA CARRIÓN: <i>Historia(s) de nuestro cinema</i> . Nacionalisme en la primera historiografia cinematogràfica: el cas de Juan Piqueras	75
Jorge VILLAVERDE: Processos de patrimonialització a l'Espanya del primer terç del segle XX. Un examen a través de <i>Museum</i> de Benedict Anderson	97

Miscel·lània

Carmel FERRAGUD i Marialuz LÓPEZ TERRADA: El culte al document. L'historiador valencià Josep Rodrigo Pertegàs (1854-1930)	119
Lluís TORRÓ GIL: Dels preus a la productivitat del treball a l'agricultura pre-industrial. Un assaig a partir del cas d'Alcoi (1445-1807)	147
Carles GASCÓN CHOPO i Oliver VERGÉS PONS: L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024	191
Ricard TORRA I PRAT: Repressió institucional i constitucionalisme vindicat. Les ambaixades de la Diputació del General a Felip II durant el bienni de 1594-1596	221

Recensions

Xavier Díez, David MARTÍNEZ FIOL, Carmel FERRAGUD, Daniel P. GRAU.....	249
--	-----

<i>Resums</i>	265
---------------------	-----

<i>Publicacions rebudes</i>	275
-----------------------------------	-----

<i>Normes de presentació d'originals</i>	281
--	-----

Contents

Cultural Nationalism

Xavier ANDREU MIRALLES: Cultural Nationalism.....	13
Joep LEERSSEN: Nationalism and cultivation of culture.....	21
Xavier ANDREU MIRALLES: A worker's daughter and the Spanish civilization. Nation and «romantic myth» in Ayguales de Izco	47
Marta GARCÍA CARRIÓN: <i>Historia(s) de nuestro cinema</i> . Nationalism in the first film historiography: the case of Juan Piqueras	75
Jorge VILLAVERDE: Heritage processes in Spain (1900-1936). An examination through <i>Museum</i> by Benedict Anderson	97

Miscellany

Carmel FERRAGUD i Marialuz LÓPEZ TERRADA: The cult of the document. The Valencian historian Josep Rodrigo Pertegàs (1854-1930)	119
Lluís TORRÓ GIL: From prices to work productivity in pre-industrial agri- cultura. A local test (Alcoi, 1445-1807)	147
Carles GASCÓN CHOPO i Oliver VERGÉS PONS: The notice of consecration of Urgell's Cathedral. A false from Bishop Ermengol's time written between 1016 and 1024	191
Ricard TORRA I PRAT: Institutional repression and Constitutionalism claim. The embassies of the Diputació del General to Philip II of Spain during the biennium of 1594-1596	221

Book reviews

Xavier Díez, David MARTÍNEZ FIOL, Carmel FERRAGUD, Daniel P. GRAU.....	249
--	-----

<i>Abstracts</i>	265
------------------------	-----

<i>Books reviews</i>	275
----------------------------	-----

<i>Publishing manuscript conditions</i>	281
---	-----

CARMEL FERRAGUD

Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència «López Piñero» (UV)

MARIALUZ LÓPEZ TERRADA

Ingenio (CSIC-UPV)

El culte al document. L'historiador valencià Josep Rodrigo Pertegàs (1854-1930)

Possiblement, si Josep Pla hagués conegut Josep Rodrigo Pertegàs, li hauria dedicat un capítol dins aquella memorable sèrie dels homenots. Rodrigo Pertegàs fou un metge i historiador, un erudit tal com cal entendre plenament aquesta paraula, que visqué a cavall entre els segles XIX i XX, tot just en l'efervescència de la Renaixença. Fou un home que tingué, des de la seua més pregona humilitat, un paper rellevant en la vida intel·lectual valenciana, i aportà un llegat cultural substancial, sempre mogut per l'estima a la terra on havia nascut. Els seus escrits continuen sent avui de consulta inexcusable, ja que la seua dedicació a la recerca en nombrosos arxius valencians i la xarxa de contactes amb erudits dels Països Catalans, i de més enllà encara, li va permetre assolir un bagatge en el coneixement de les fonts documentals i el seu maneig bastant inèdit fins aquell moment. Sens dubte, és un dels pares de la història de la medicina —però no només d'aquesta temàtica— en l'àmbit

Aquest treball s'inscriu, en el cas de Ferragud, en el marc del projecte de recerca «Ciència vernacla a la Corona d'Aragó i al seu context romànic (segles XIII-XVI)» del Ministerio de Economía y Competitividad (MINECO) (referència: FFI2014-53050-C5-3-P), cofinançat amb fons FEDER de la Unió Europea, i en el de López Terrada en el del projecte «Construcciones del yo: narraciones y representaciones del sujeto moderno entre lo personal y lo colectivo, siglos XVII-XIX», finançat pel MINECO (referència: HAR2014-53802-P).

Data de recepció: juliol 2016

Versió definitiva: octubre 2016

de la Corona d'Aragó, i en concret de l'antic regne de València. A aquest afer, hi dedicà bona part de la seua vida¹.

Notes biogràfiques: una dedicació efímera a la pràctica clínica

Josep Rodrigo Pertegàs va néixer a València, juntament amb el seu bessó, el 14 de març de 1854, i va morir a la mateixa ciutat el 4 d'abril de 1930. El seu germà, però, moriria a l'edat de 16 anys, víctima d'una malaltia que llavors feia estralls i que va estar molt lligada a la singladura familiar: la tuberculosi². La família paterna era d'origen aragonès, però el seu pare, Vicente Rodrigo Fuertes, advocat de formació, que arribà a exercir d'oficial primer en la secretaria de l'Ajuntament de València, i la seua mare Mariana Pertegàs Teruel, eren naturals i veïns de València.

A penes podem dir res de la seua infantesa. Rodrigo Pertegàs fou batejat cinc dies després del seu naixement a la parròquia de Sant Martí de València —la mateixa en la qual s'havien casat els pares— amb el nom de José María³. Va estudiar en primera instància en l'escola que el mestre Timoteu Corella dirigia al carrer de Mallorquins. Posteriorment, va prosseguir el batxillerat a les Escoles Pies de València, entre 1865 i 1870⁴. Aquest fet el marcaria notablement, ja que aquell centre educatiu tingué un paper clau en la formació de les elits de la ciutat, particularment en la dels cercles valencianistes de la Renaixença, i també encara entre els protagonistes posteriors del valencianisme cultural i polític⁵. En aquells anys d'estudiant, concretament en 1866, va perdre el seu pare. Acabats els estudis secundaris, es matriculà en la facultat de medicina de València, i el 28 de setembre de 1875 obtenia el títol de llicenciat, just quan tenia 21 anys⁶.

Un tret que va marcar irremeiablement la seua trajectòria biogràfica fou el seu cos fràgil i malaltís, afectat sobretot per hemoptisis terribles que causaven

¹ Són diverses les ressenyes biogràfiques dedicades a Rodrigo Pertegàs en diccionaris enciclopèdics, generalment breus i imprecises. En destaquem J. Martí Oltra: «Rodrigo Pertegàs, Josep», a *Diccionari d'Historiografia Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona:2003, pp. 1.020-1.021.

² P. Gómez Martí: *El investigador histórico y médico valenciano D. José Rodrigo Pertegàs*, Tipografía Moderna, València:1923, p. 2.

³ Arxiu de la Universitat de València (AUV): Expedients acadèmics, 0160-007, f. 1.

⁴ *Ibidem*, f. 2.

⁵ A. Cucó: *El valencianisme polític. 1874-1939*, Garbí, València:1971, p. 41 (edició ampliada i revisada, a Editorial Afers, Catarroja-Barcelona:1999).

⁶ AUV: Expedients acadèmics, 0160-007 i AUV: Arxiu General Llibres, 0525, f. 3v.

neguit als seus familiars i amics⁷. Ja en 1872, mentre estudiava medicina, va marxar per primera vegada al balneari de Panticosa, on va acompanyar una germana que moriria de tuberculosi l'any següent. Hi tornaria els anys següents per mirar de recuperar la seua salut. Instal·lat definitivament a València, acovardit pels embats dels seus atacs i els constipats permanents, mirà més per restablir-se que no per altra cosa. No és gens estrany que la tuberculosi, que li va prendre tants éssers volguts, el portés el març de 1900 a fer-se soci tècnic numerari de la lliga antituberculosa. També seria nomenat per l'alcaldia vocal de la secció cinquena de la «Comisión permanente contra la tuberculosi»⁸.

Però, per si no fos prou aquest cos malaltís, l'excés de treball li provocà en 1920 una ceguesa temporal. Vicent Peset, il·lustre metge pertanyent a una nissaga valenciana ben coneguda, en el seu discurs de contestació en l'entrada de Rodrigo Pertegàs a la Real Academia de Medicina, manifestava: «ahí le tenéis inválido, casi ciego ya, desahuciado desde la juventud por sus pavorosas hemoptisis, siempre enfermizo»⁹. Després de gairebé vint-i-cinc anys dedicat a la lectura de documentació arxivística, de vegades endimoniadament complicada, de fer un esforç titànic per recollir milers de fitxes, els seus ulls havien quedat damnats. Només una operació quirúrgica, practicada en 1923, li va permetre de recuperar parcialment la vista. Afortunadament, en aquell temps l'oftalmologia i la cirurgia ocular havien fet un salt qualitatiu importantíssim a València, del qual es pogué afavorir el nostre personatge¹⁰.

El setembre de 1876 va ser nomenat metge titular de les Alcubles (els Serrens), vila de la partida judicial del Villar, a la mateixa comarca, i hi va exercir la professió fins a l'octubre de l'any següent. La seua delicada salut va ser un obstacle important, però fou en realitat la mort de la seua mare i la necessitat

⁷ Valga per a l'impacte i la impressió que causava entre la gent l'hemoptisi, i les dificultats que trobaven els metges en aquests casos, el testimoni de Peregrí Casanova, metge que va publicar en el *Boletín del Instituto Médico Valenciano* de 1896 un article titulat «Contribuciones al tratamiento de la hemoptisis», pp. 322-325.

⁸ María José Bágüena Cervellera: «Los saberes en torno a la tuberculosis en Valencia a través de la prensa médica (1882-1914)», *El Argonauta español*, 8 (2011), accessible en <http://argonauta.revues.org/112> (consulta: 26-VII-2016). Sobre la lluita antituberculosa a València, vegeu Carmen Barona Vilar: *La sanidad valenciana entre 1855 y 1936*, PUV, València:2006, pp. 71-74.

⁹ *Discursos leídos en la Real Academia de Medicina de Valencia en el acto de recepción pública del académico electo D. José Rodrigo Pertegàs el día 31 de diciembre de 1922*, Establecimiento tipográfico Hijo de F. Vives Mora, València:1922. *Mal de sement. Discurso de D. José Rodrigo Pertegàs, El eterno azote. Discurso de contestación por el académico D. Vicente Peset y Cervera*, p. 58.

¹⁰ L. Cabrera Peset: «La constitución de la oftalmología como especialidad en Valencia: estudio a través de las publicaciones médicas (1841-1900)», tesi doctoral de la Universitat de València, 1996.

d'acudir a tenir cura de l'herència allò que el va obligar a tornar a València. Segons Gómez Martí, el biògraf que més i millor ha tractat la vida de Rodrigo Pertegàs, les Alcubles era un municipi on un metge les devia passar magres. Es cobrava la feina en una minsa quantitat de blat; no hi havia enllumenat públic i les condicions higièniques i sanitàries eren precàries. A això s'afegia l'aridesa d'aquell lloc, i la manca permanent d'aigua. El biògraf apuntava que, amb expectatives tan poc edificants, Rodrigo Pertegàs, a qui mai no havia convençut massa la clínica, degué pensar que el millor era viure a la capital¹¹.

Aquell setembre va arribar a València i, des d'aquell moment i fins a l'abril de 1878, va treballar en diverses ocasions per a l'Ajuntament de la ciutat en el reconeixement dels quintos¹². Tanmateix, el gener de 1877, per encàrrec de l'Instituto Médico Valenciano (IMV), es va traslladar al Villar per col·laborar, juntament amb el metge titular de Casinos, el doctor Subirà, a fer front a la triquinosi, que hi havia aparegut per primera vegada a Espanya en aquell indret¹³. Desconeixem la durada, que possiblement estigué relacionat amb el seu treball com a metge de les Alcubles, ben a prop i segurament com a company dels metges de la zona. Rodrigo Pertegàs recordava com fins i tot va morir víctima de la malaltia el metge d'aquella vila, el doctor Àvila.

Acabada la seua comesa amb els quintos, el 20 d'abril de 1878 va ser nomenat metge de la brigada de bombers, i ho fou fins al 29 de gener de 1881. La brigada de sapadors-bombers s'havia gestat a mitjan segle. El reglament de la brigada, datat en 1861, ja establia la conveniència de disposar d'un metge cirurgià per atendre els bombers, cosa que es va reiterar també en 1875. Els metges del cos de bombers eren renovats amb freqüència a causa del seu

¹¹ P. Gómez Martí: *El investigador histórico...*, op. cit., p. 6.

¹² Coneixem els detalls de la labor mèdica de Rodrigo Pertegàs gràcies al CV que ell mateix va preparar per a l'ingrés en la Real Academia de Medicina, conservat a l'Arxiu Rodrigo Pertegàs (Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència López Piñero). Els exàmens a quintos els va exercir els dies 24-X-1877, 25-II-1878, 6-IV-1878 i 1-V-1878.

¹³ Diu José L. Fresquet sobre l'Instituto Médico Valenciano, al qual pertanyia Rodrigo Pertegàs: «Su actividad higiénico dietética fue destacadísima: intervino en las epidemias locales (lepra del Maestrazgo, triquinosis de Villar del Arzobispo, fiebres intermitentes y cólera), desarrolló campañas de vacunación y contribuyó a la higiene local en lo que a urbanismo, higiene y policía sanitaria, y beneficencia se refiere». J. L. Fresquet Febrer: «El Instituto Médico Valenciano y su Boletín (1841-1896)», a <http://hizado.uv.es/IMV/IMV/instituto.html> (consulta: 6-VI-2016). A més, sobre l'arribada de la triquinosi a Espanya i el cas de Villar del Arzobispo, vegeu María J. Bágüena i C. Gener: «La triquinosis en la España del siglo XIX a través de la obra de Antonio Suárez: de las trichinas y de la trichinosis en España», *Medicina & Historia*, 3 (1984). Sobre la labor desenvolupada per l'Instituto Médico Valenciano en la triquinosi, vegeu S. Teruel Piera: *Labor del Instituto Médico Valenciano (1841-1892)*, CSIC, Madrid:1974, pp. 59-63.

caràcter honorífic i sense gratificació econòmica fixa, per bé que rebien puntualment alguna remuneració en efectiu. Una quantia que podia voltar les 400 pessetes, segons consta en 1892¹⁴.

Posteriorment, fou agregat al cos mèdic de la beneficència municipal, el juliol de 1890, i fou nomenat el 19 de juliol cap del servei de desinfecció de robes i metge del llatzeret de Sant Pau, i el 30 de setembre metge de la guàrdia municipal. Així, va viure l'esclat de les terribles epidèmies de còlera que tant van castigar el País Valencià, i fou testimoni de l'agra polèmica entre Santiago Ramón y Cajal i Jaume Ferran, descobridor de la vacuna anticolèrica, que es va inocular finalment de manera massiva a veïns de la capital i de diverses ciutats pròximes, com ara Alzira¹⁵. La valerosa actuació de Rodrigo Pertegàs durant l'epidèmia en el servei als malalts del llatzeret, el va fer creditor de la medalla creada durant aquella campanya, així com dels elogis del Col·legi de Metges i de la Junta Municipal de Beneficència¹⁶.

El 5 d'agost de 1891 era nomenat vocal de la Junta Provincial de Sanidad¹⁷. En aquella comesa va emetre diversos informes. Així, un mes després, el 23 de setembre de 1891, fou nomenat ponent en l'expedient de construcció d'un cementeri a Xeraco. Temps després, el 25 de maig de 1892, participaria també com a ponent en l'expedient d'anul·lació del nomenament d'un farmacèutic titular de Carcaixent. Encara, set anys després, seria vocal en la comissió informadora sobre les pólvores antiasmàtiques del doctor Andreu.

Com hem esmentat abans, Rodrigo Pertegàs mai no havia mostrat un entusiasme per la pràctica de la medicina, i la va abandonar progressivament. Una de les raons, diu Gómez Martí, fou «ver la codicia desenfrenada de algunos de sus compañeros»¹⁸. I no seria gens estrany, atesa la vida tan austera que va portar. També afirma el biògraf que va reduir el seu camp d'acció mèdica envers famílies pobres i comunitats religioses, que buscaven els seus consells i protecció. I això encara ens ha d'estranyar menys, en un home de profundes conviccions religioses i compromès amb la societat.

¹⁴ Vegeu Amparo Álvarez Rubio: «Historia de la brigada municipal de bomberos de Valencia. 1857-1996», a *150 años del cuerpo de bomberos de Valencia. 1857-2007*, Ajuntament de València, València:2007, pp. 39-208, especialment pp. 104 i 113.

¹⁵ J. M. López Piñero: *Santiago Ramón y Cajal*, PUV, València:2006, pp. 180-198. Ací es reconstrueix minuciosament aquesta polèmica entorn de la vacunació anticolèrica.

¹⁶ Un dels seus biògrafs ha datat l'epidèmia en 1890, una errada evident. A. Igual Úbeda: *Historiografía del arte valenciano*, Institución Alfonso el Magnánimo, València:1956, p. 157.

¹⁷ Sobre la Junta Provincial de Sanidad en aquesta època, vegeu Carmen Barona Vilar: *La sanidad valenciana...*, op. cit., pp. 31 i ss.

¹⁸ P. Gómez Martí: *El investigador histórico...*, op. cit., p. 10.

No obstant això, les relacions de Rodrigo Pertegàs amb el món mèdic valencià foren intenses. Al cap de poc de temps d'haver establert el seu domicili a València, fou admès com a soci en l'IMV, institució extraacadèmica que desenvolupà una tasca encomiàstica durant tota la segona meitat del segle XIX. Aquest institut va ser fundat en 1841 per un grup de metges i farmacèutics encapçalats pel metge Lluís Bertran, tot seguint una tendència generalitzada en nombroses ciutats espanyoles, per bé que a València desenvoluparia una tasca i tindria una longevitat poc comuna a la resta. Mostra del bon acolliment dels professionals valencians, avesats a aquesta mena d'associacionisme entre els practicants de la medicina, és que a l'any d'haver iniciat la seua singladura ja comptava amb 236 socis. Els seus objectius eren procurar el progrés de la ciència mèdica, facilitar la instrucció dels seus components i contribuir a situar la professió en el lloc de dignitat que mereixia. I és que els seus fundadors manifestaven que la medicina valenciana es trobava en un moment crític i calia fer un gran esforç per redreçar la situació i recuperar la dignitat perduda¹⁹. Efectivament, les primeres dècades del segle XIX foren extraordinàriament difícils per a la facultat de medicina de València, que estigué a punt de desaparèixer per les pressions centralitzadores i la repressió exercida sobre els seus integrants. Les dècades centrals del segle, en què es configurà l'Institut, foren una frontissa entre la crisi inicial i el redreçament esdevingut durant la Restauració, segons explica l'historiador López Piñero²⁰.

Rodrigo Pertegàs en formà part de la junta de govern des del 10 de desembre de 1883, un càrrec que repetiria amb posterioritat en diverses ocasions, i també n'exerciria d'altres. Des de 1883 fins a l'octubre de 1917, en què cessà en el càrrec de president de la secció de beneficència, va estar ininterrompudament membre de la junta, desenvolupant diversos càrrecs administratius en un parell de seccions: la Comisión de Ciencias i la secció d'Historia y Filosofía Médica²¹.

¹⁹ L'estudi més clàssic sobre aquesta institució és el de S. Teruel Piera: *Medio siglo de Medicina española a través de la labor del Instituto Médico Valenciano*, tesi doctoral de la Universitat de València, València:1967. Interpretacions més actualitzades són les de J. M. López Piñero: «El Instituto Médico Valenciano, fundamentos históricos del colegio oficial de médicos de Valencia», a *Estudios sobre la profesión médica en la sociedad valenciana (1329-1898)*, Ajuntament de València, València:1998, pp. 295-342; i els treballs de José L. Fresquet, en particular «El Instituto Médico...», art. cit. També alguns dels treballs recollits al volum *Instituto Médico Valenciano. Conferencias conmemorativas 2001 y 2002*, Instituto Médico Valenciano, Unidad de Historia de la Medicina, València:2002.

²⁰ J. M. López Piñero: «El Instituto Médico Valenciano...», art. cit., p. 300.

²¹ La participació activa de Rodrigo Pertegàs en l'Institut i els diferents càrrecs que hi va ocupar apareixen en les actes d'aquesta institució: <http://hicedo.wv.es/IMV/Actas/actas.html> (consulta: 26-VII-2016).

El *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, publicat entre 1841-1896, fou una de les revistes mèdiques espanyoles més importants. De tal manera que va servir de plataforma eficaç de difusió de les novetats que arribaven des d'Europa, i es constituí en fidel reflex de la vida mèdica valenciana. També esdevindria seu d'un dels esdeveniments crucials per a la història internacional de la medicina: la vacunació del Doctor Ferran²².

Un valencianista conservador i profundament religiós

Rodrigo Pertegàs era un home que gaudia d'una bona posició econòmica, i aquest fet li garantia certa influència social, com ho demostren alguns aspectes de la seua biografia. L'historiador i polític Josep Martínez Aloy, membre del Partit Conservador de Cánovas del Castillo, li escrivia el 24 de novembre de 1890. En la missiva afirmava saber que estava malalt, però, no obstant això, li demanava: «podrá recogerme algunas primitas para mi candidatura de electores del distrito del Mar Mercado»²³. En plena Restauració, amb un sistema caciquista en funcionament, element clau en el desenvolupament dels engranatges electorals, el nostre autor també va ser artífex dels famosos «pucherazos» i l'obtenció de vots captius. A la petició d'aquest favor va respondre molt positivament Rodrigo Pertegàs, ja que, en carta del 13 de desembre de 1890, Martínez Aloy li agraià l'ajuda que li havia prestat en les eleccions. També va exercir de mitjancer perquè alguns coneguts obtinguessen posicions laborals cobejades. Així, Enric Julià, un canonge de València, li va demanar que intervingués a favor d'un nebot seu, per al qual volia aconseguir una feina. En una altra ocasió, l'arabista Ambrosi Huici s'adreçava a Rodrigo Pertegàs com «Mi querido y buen amigo don José», per demanar-li que intercedís pel germà d'una criada seua que havia

²² J. L. Fresquet: «El Instituto Médico...», art. cit. Aquest autor ha dirigit la digitalització completa del *Boletín del Instituto Médico Valenciano* (1841 a 1896), que es pot consultar a <http://hicio.uv.es/IMV/IMV/index.html> (consulta: 26-VII-2016). Sobre la investigació historicomèdica en l'Instituto Médico Valenciano, vegeu Carla Aguirre Marco: «El Instituto Médico Valenciano y la historia de la medicina», a *Instituto Médico Valenciano. Conferencias...*, op. cit., pp. 179-190.

²³ Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BHUV): Fons Rodrigo Pertegàs (FRP), Correspondència (C), «José Martínez Aloy, cronista de la provincia de Valencia». Aquest fons es troba dins de quatre caixes sense catalogar. La correspondència, en concret, està ordenada en subcarpetes, dedicades cadascuna a les persones amb les quals Rodrigo Pertegàs mantenia una relació epistolar.

estat acomiadat de la feina en la sastreria del Dos de Maig, els propietaris de la qual eren parents del metge²⁴.

També la seua presència habitual en nombrosos càrrecs evidencia la dimensió social del personatge. Així, fou membre del Círculo de Bellas Artes de València, del qual esdevingué secretari el 25 d'octubre de 1908, i vicepresident, el 21 de maig de 1909, en la secció d'història. El Círculo havia estat creat en 1894 per un grup d'artistes, amb l'objectiu de dinamitzar la vida cultural i artística de la ciutat a través de les seues activitats. Fou bibliotecari de la Sociedad de Agricultura des del 30 de desembre de 1886, i president del Centro de Cultura Valenciana, fundat en 1915 per Martínez Aloy, i antecedent de l'actual Real Academia de Cultura Valenciana²⁵.

Però si un tret el va definir sempre fou la seua pregona religiositat. Rodrigo Pertegàs era membre —i hi participava activament— de nombroses confraries i associacions de caire religiós, com per exemple l'Adoración Nocturna, la Congregación médico farmacéutica San Cosme y San Damián, el Secretariado Diocesano de Misiones de Valencia, etc. També va prendre part activa en determinats assumptes rellevants de la vida religiosa de la ciutat, com ara el procés per a la proclamació de la Mare de Déu dels Desemparats com a patrona de València, en 1885²⁶; Rodrigo Pertegàs era membre de la cèlebre confraria, i a aquesta dedicaria el seu llibre més extens. Nombroses quartilles de paper reaprofitades per a prendre anotacions arxivístiques són recordatoris de les reunions d'aquestes associacions pies i de culte marià o als sants. A més, Rodrigo Pertegàs tenia molts amics entre el clergat de la ciutat i del país, com ho palesa la seua correspondència. Cal recordar que mantingué una estreta relació d'amistat amb el canonge Josep Sanchis Sivera²⁷, que esdevindria el seu marmessor testamentari i la persona que gestionaria el seu patrimoni bibliogràfic. També el canonge s'encarregà de publicar pòstumament les «Efemérides notariales» de Rodrigo Pertegàs, aplec de documents deliciosos estrets de les anotacions que els notaris de la ciutat deixaven als marges dels protocols, fora dels assumptes convencionals; una recepta mèdica, un esdeveniment luctuós, un poema...²⁸

²⁴ BHUV: FRP, C, «Ambrosio Huici. Literat. Catedràtic de llatí (s.d.)».

²⁵ De tot això en tenim notícia, una vegada més, pel CV que va preparar amb motiu de l'entrada a la Real Academia de Medicina de València.

²⁶ L'escrit de Rodrigo Pertegàs que relatava aquests fets, «La proclamación de la patrona de Valencia», fou publicat en la revista *Acción antoniana*, 33 (1959), pp. 361-362. Accessible a <http://www.ofmval.org/40aa/50/9/361/00menu.php> (consulta: 11-VI-2016).

²⁷ Sobre Josep Sanchis Sivera, vegeu «Notícia Biogràfica», a càrrec de M. Rodrigo Lizondo, en la reedició d'*Estudis d'Història Cultural*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València:1999, pp. 15-34.

A les acaballes del segle XIX, i al caliu de l'encíclica *Rerum novarum* del papa Lleó XIII (1889), es gestà un important moviment catòlic, fortament arrelat a València, que s'interessava pels problemes socials. Rodrigo Pertegàs sentí una forta adhesió a aquests principis. L'esperit associatiu que existí en diversos municipis i l'impuls d'un personatge clau com el jesuïta Antoni Vicent, varen permetre la consolidació i desenvolupament del moviment catòlic en la diòcesi de València²⁹. En l'últim quart del segle XIX havien nascut més de quaranta cercles o patronats catòlics, la majoria amb escola pròpia i socors mutus, dispersos pels municipis del País Valencià, i que aplegaven uns 80.000 afiliats³⁰.

Arran de l'expulsió de l'orde jesuïta, decretada en 1868, Vicent viatjà per diversos països europeus, on va conèixer directament l'organització dels cercles obrers catòlics. L'arribada com a arquebisbe de Sancha va ser clau perquè el moviment cobrés encara més volada, ja que aquest sintonitzava plenament amb les opinions del pare Vicent. No debades, en 1894 promogueren una peregrinació obrera a Roma, per tal de commemorar el jubileu de Lleó XIII. La idea no era altra que agrair al papa el valerós gest en favor dels obrers que havia suposat la publicació de l'encíclica. I no és gens estrany, perquè l'esdeveniment tingué un fort ressò i fou contestat amb manifestacions anticlericals³¹.

²⁸ J. Rodrigo Pertegàs: «Efemérides notariales», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 3 (1930), pp. 191-201; i J. Rodrigo Pertegàs: «Efemérides notariales», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 4 (1931), pp. 1-20.

²⁹ El pare Vicent comptava amb una formació inicial d'advocat, però després s'ordenà sacerdot i es formà com a científic a Sevilla. El 1885, després d'haver estat temporalment a Lovaina ampliant els estudis amb el citòleg Jean Baptiste Carnoy, s'instal·là a València, on ensenyà al col·legi de Sant Josep. Hi va fundar un laboratori de ciències, que tindria molta fama per la vocació didàctica de la institució. També fou autor d'algun treball emmarcat en la naixent biologia. Tingué una relació estreta amb Ramón y Cajal, de qui fou deixeble. Val a dir que, amb motiu de l'epidèmia de còlera de 1889, tingué un paper actiu en la lluita contra la malaltia. V. Cárcel Ortí: *Historia de la Iglesia en Valencia*, Arzobispado de Valencia, València:1986, vol. II, p. 669. Per al seu vessant científic i la relació amb Cajal, vegeu J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons: *Història de la ciència al País Valencià*, Alfons el Magnànim, València:1995, pp. 505 i 513-514, i J. March Noguera: «Les aportacions dels jesuïtes de l'Observatori de l'Ebre a la creació del llenguatge científic català modern (1904-1936)», a J. Batlló Ortiz, Roser Puig Aguilar i P. de la Fuente Collell: *Actes de les V Trobada d'història de la ciència i de la tècnica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona:2000, pp. 425-431.

³⁰ V. Cárcel Ortí: *Historia de la Iglesia...*, op. cit., pp. 665-668.

³¹ En les anotacions preses per Rodrigo Pertegàs per a elaborar la biografia de Faustí Barberà, es referí en diverses ocasions als fets de la peregrinació de 1894. J. L. Fresquet, María Luz López Terrada i J. Català: *Ros de Ursins, Pere Pintor, Jaume Roig i Faustino Barbera. Archivo Rodrigo Pertegàs*, Fundación Marcelino Botín/Universitat de València, Santander-València:2002, CD-rom.

Tot allò va inspirar en Rodrigo Pertegàs una de les seues obres més ambicioses, però que mai no veié la llum: la història del treball i del moviment obrer al País Valencià³². Una obra que, escrita en valencià, pretenia presentar als Jocs Florals de 1892, organitzats per la societat cultural Lo Rat Penat amb el suport de l'ajuntament de València, amb el lema: «Estudi crítich sobre l'estad [sic] social y econòmich de les classes obreres en València, desde els temps forals fins a nostres dies». L'esborrany dels temes proposats per al capítol sisè d'aquest treball semblen suficientment eloqüents, perquè evidencien la sensibilitat de l'erudit, que no estava gens desconnectat de la seua realitat:

Nueva manera de ser la industria. El crédito, el capital y las empresas destruyen las pequeñas industrias; fabricas; empresas; ingenieros. Igualdad legal de las clases sociales. Comunicacion de los pueblos y naciones. La moderna esclavitud. Patronatos de las clases obreras. Fines del obrero moderno comparado con el antiguo. El individualismo. Las huelgas en las naciones y ciudades industriales Su caracter en Valencia. Conclusión³³.

Aquest compromís religiós anava unit al polític i cultural. Rodrigo Pertegàs es va integrar en 1895 en la junta directiva de Lo Rat Penat. Sota la presidència d'Honorat Berga, una nòmina d'insignes escriptors i erudits —Martínez Aloy, Puig i Boronat, Martí Grajales, Tarín i Juaneda, Serrano i Morales, Vilanova i Pizcueta, i el també metge i historiador Faustí Barberà— prengueren el relleu a la primera generació ratpenatista, ja vells i alguns traspassats³⁴. Sota la direcció de Berga, fins al 1902, la institució gaudí d'una empenta i una activitat gens negligibles. Tot i que Rodrigo Pertegàs estigué sempre vinculat al ratpenatisme, mantingué una posició discreta, tan habitual en ell, i a penes trobem empremta de la seua presència. En 1898 hi va pronunciar la conferència «Cirugians de València al segle XV». També va publicar en la revista de Lo Rat Penat un treball titulat «De re academica valentina»³⁵. Només aquestes dues intervencions en tants anys de militància no deixa de sobtar per a un home amb els coneixements del nostre metge, i pot ser hem de pensar que no ha quedat constància escrita de totes les seues participacions dins aquest col·lectiu cultural.

³² BHUV: FRP, carpeta que conté un gran volum d'anotacions sobre aspectes relacionats amb la societat i el treball tot al llarg de la història del regne de València, així com també un esborrany de la carta adreçada al consistori.

³³ *Ibidem*.

³⁴ A. Igual Úbeda: *Història de «Lo Rat-Penat»*, Ajuntament de València, València: 1959, p. 83.

³⁵ J. Rodrigo Pertegàs: «De re académica valentina», *Lo Rat Penat*, 2 (1911), pp. 61-66.

A aquesta Renaixença, ideològicament conservadora, se sumà Rodrigo Pertegàs amb entusiasme. Els erudits que formaren aquell moviment cultural, i particularment en el seu vessant historiogràfic, eren sovint polítics en actiu o bé exercien ocupacions no relacionades amb l'ensenyament i la recerca històrica, com era el cas d'alguns metges o clergues³⁶. Amb ells, la història, en general, i la història de la medicina, en particular, es posava al servei d'un ideal i un projecte de recuperació i regeneració cultural i científica, i també del redreçament d'una llengua ocultada o desconeguda.

De gran importància fou també la labor desenvolupada des del cercle valencianista cultural de Castelló al voltant de la Sociedad Castellonense de Cultura i el seu *Boletín*³⁷. Aquesta societat es va fundar el 1919, amb una filiació burgesa i catòlica semblant a la de les que sorgien a València. Amb alguns dels seus membres, com ara el mateix fundador, el castellanenc Salvador Guinot, el nostre metge també mantingué una relació intensa³⁸.

En 1909, ja en el que s'ha considerat els darrers moments de la Renaixença valenciana, es donava una de les fites clau de la València de la Restauració: l'Exposició Regional. En aquest marc, Lo Rat Penat desenvolupà un important paper a través d'uns lluïts jocs florals, que se celebraren el 6 de juny en la sala d'actes de l'exposició³⁹. Però, sens dubte, l'acte més significatiu i multitudinari, juntament amb la visita del rei Alfons XIII, fou l'homenatge, amb coronació inclosa, de Teodor Llorente, patriarca de les lletres valencianes i «tòtem espiritual valencià». El mateix Llorente trameté a Rodrigo Pertegàs la coneguda postal en què apareix coronat de llorers per una valenciana, amb data de desembre de 1909, un mes després que la fotografia aparegués publicada en la portada de la revista *Valencia*. En ella es pot llegir: «En agraïment»⁴⁰.

Una mostra del compromís de Rodrigo Pertegàs amb tot allò que tingués a veure amb la cultura valenciana seria la seua dèria per col·leccionar nombrosos elements relacionats amb el folklore i l'etnologia: refranys, cançons, jocs, festes... També en algunes de les excursions realitzades hi havia cert interès per lluitar per la preservació del patrimoni arquitectònic i arqueològic. Davant l'alarma suscitada per un monument en perill, calia moure's. Així, Martínez Aloy li indicava en certa ocasió que convenia anar a visitar el monestir de la Murta perquè anaven a enderrocar el que hi quedava. La seua precària salut

³⁶ P. Viciano: *La temptació de la memòria*, Tres i Quatre, València:1995, pp. 21-27.

³⁷ *Ibidem*, pp. 54-57.

³⁸ BHUV: FRP, C, «Salvador Guinot, literat de Castelló».

³⁹ R. Roca: «La Renaixença valenciana i l'exposició regional», a F. Archilés Cardona (ed.): *La regió de l'Exposició. La societat valenciana de 1909*, PUV, València:2011, pp. 123-146.

⁴⁰ BHUV: FRP, C, «Teodor Llorente Olivares, literat i periodista valencià».

no sempre li ho permetia, i animava Lo Rat Penat que nomenés algú per al centre excursionista i d'arqueologia que se n'ocupés⁴¹.

L'interès científic i erudit per la història natural

Una de les facetes de Rodrigo Pertegàs en què s'ha insistit poc és la de la curiositat que sempre va mostrar per la història natural, ja des d'abans de començar els seus estudis de medicina. Solament des d'aquest interès i coneixement de la matèria s'entén que el 25 de gener de 1902 fos nomenat per l'alcaldia de València vocal de la comissió tècnica de la col·lecció paleontològica Rodrigo Botet, germen de l'actual museu de ciències naturals instal·lat als jardins de Viviers. Aquesta col·lecció, compilada a final del segle XIX en la conca del riu de la Plata, a Argentina, havia estat comprada per l'enginyer Josep Rodrigo Botet en 1889, per tal de fer-ne donació a la ciutat de València. La col·lecció va estar gairebé quinze anys sense un emplaçament adequat, fins que, amb la intervenció decisiva d'Eduard Boscà, fou instal·lada en 1909 en l'edifici històric de l'Almodí, on es va obrir com a museu paleontològic. Rodrigo Pertegàs fou un dels experts a qui es va confiar la labor de buscar una eixida a aquell conjunt de fòssils per als quals no es trobava aixopluc⁴².

Una de les manifestacions del gust per la contemplació i anàlisi dels elements de la natura que captivava Rodrigo Pertegàs es va concretar en la dèria excursionista, conreada particularment amb la societat excursionista i gastronòmica Gaster-Club. Aquest grup va ser fundat per alguns socis del casino de la Sociedad de Agricultura o l'Agricultura, com se solia conèixer senzillament, una mena de casino on es prodigaven les tertúlies. Ramón y Cajal tingué molt a veure amb el naixement del Gaster-Club⁴³. Però l'activitat no va finalitzar per a Rodrigo Pertegàs en marxar l'il·lustre metge i líder i desfer-se la colla. Ell i el seu bon amic, el metge i botànic Vicent Guillén i Marco, continuaren

⁴¹ BHUV: FRP, C, «José Martínez Aloy, cronista de la provincia de Valencia». Rodrigo Pertegàs també va participar en diverses excursions culturals organitzades per Lo Rat Penat.

⁴² J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons: *Història de la ciència...*, op. cit., pp. 490-492 i 511. J. I. Català Gorgues: «La botànica valenciana en el primer tercio del siglo XX», *Cronos*, 2/2 (1999), pp. 309-372 (320). E. Boscá Casanoves: «Noticias sobre una colección paleontológica regalada al Excmo. Ayuntamiento de Valencia», *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural* (Actas), 28 (1899), pp. 82-90.

⁴³ 1884-1908. II Etapa, Real Sociedad Valenciana de Agricultura y Deportes, pp. 127-131. Deia Cajal: «Los fines de esta reunión de gente de buen humor reducíanse a jirar visitas domingueras a los parajes más atrayentes y pintorescos del reino de Valencia; tomar fotografías de cuevas y paisajes interesantes».

recorrent plegats bona part de la geografia del País Valencià i la província de Terol, en unes llarguíssimes excursions a peu, amb l'objectiu de l'estudi de la geologia i la paleontologia. No debades, Guillén i Marco era un metge establert a València i vinculat a l'IMV des de 1881, on jugà sempre un paper molt actiu, tot desenvolupant diversos càrrecs⁴⁴. Dissortadament, aquella activitat acadèmica i la intensa relació amb Rodrigo Pertegàs s'estroncà quan va morir l'11 de febrer de 1913, víctima d'una cardiopatia⁴⁵.

Un altre personatge rellevant de la vida política i intel·lectual valenciana del moment, Martínez Aloy, també compartí amb Rodrigo Pertegàs temps d'excursionisme i esbarjo, tot mirant, alhora, de preservar el patrimoni cultural. El 27 de març de 1895, l'informava per carta que havien aparegut en les torres de Serrans molts fòssils en trencar unes pedres, per si volia anar a examinar-los. Martínez Aloy, sabedor dels interessos i coneixements de Rodrigo Pertegàs, li demanava en una altra carta, datada el 20 d'agost de 1912, pel nom de les petxines que habitualment es podien trobar en les platges valencianes, ja que estava escrivint una mena de passeig imaginari pel litoral⁴⁶.

El llegat d'aquells anys ufanosos de Rodrigo Pertegàs dedicats a l'excursionisme i al conreu de la història natural com a aficionat anà a parar a l'escola pia del carrer Carnissers, on s'havia format. Efectivament, el 10 de febrer de 1914, just quan es complia l'aniversari del traspàs de Guillén i Marco, Rodrigo Pertegàs feia donació d'un conjunt de minerals, fòssils i objectes d'història natural al col·legi de les Escoles Pies de València. Aquestes col·leccions estaven pensades per a la docència, i gràcies a les aportacions d'alguns membres de la comunitat educativa, aficionats a la història natural, cresqueren considerablement⁴⁷.

⁴⁴ També va estar vinculat a moltes altres societats científiques i mèdiques, i fou un dels promotors del Primer Congrés Medico-farmacèutic regional, que se celebrà a València entre el 26 i el 31 de juliol de 1891. Mereix, però, una consideració especial la seua labor botànica, que li va valdre a Guillén ser nomenat jardiner major del jardí botànic de València en 1892, on va realitzar una notable tasca de descripció botànica en plantes valencianes que abans mai no s'havien estudiat, i deixà inacabada una obra sobre el tema. J. M. López Piñero i V. Navarro Brotons: *Història de la ciència...*, op. cit., pp. 513-514. J. L. Fresquet: *Vicente Guillén y Marco (1853-1913)*, accessible a <http://www.historiadelamedicina.org/guillen.html> (consulta: 26-VII-2016).

⁴⁵ Rodrigo Pertegàs fou l'encarregat d'escriure un solemne discurs evocant la memòria del seu amic botànic, en la magnífica vetlada celebrada en honor del difunt. En aquest text es posen de manifest molts dels valors (religiositat, pàtria i cultura) que compartien. *Acta de la velada científico-literaria celebrada por el Instituto Médico Valenciano en el día 4 de abril de 1914, para honrar la memoria de... Vicente Guillén Marco/discursos de Fernández Martí et al.*, Imp. de la Revista Valenciana de Ciencias Médicas, València:1914.

⁴⁶ BHUV: FRP, C, «José Martínez Aloy, cronista de la provincia de Valencia».

Rodrigo Pertegàs va ser soci de la secció de València de la Real Sociedad Española de Historia Natural, des de la seua fundació en 1913 fins a l'any 1917, per bé que no fou un membre massa actiu, i només va intervenir en una ocasió en una de les sessions. També, el 23 de desembre de 1905, va ser nomenat soci numerari de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales⁴⁸.

Finalment, cal dir que aquest gust pretesament lúdic i d'aficionat per la història natural es va reflectir en la seua biblioteca i la seua producció historiogràfica. Com sempre que volia conservar un llibre imprès o un manuscrit que no podia tenir a l'abast, Rodrigo Pertegàs el copiava en part o en la seua totalitat. Aquest va ser el cas de la primera edició del text d'E. A. Rosmäsler, *Die Geschichte der Erde, eine Darstellung für gebildete Lesser und Leserinnen*, publicat a Frankfurt en 1856⁴⁹, que Rodrigo Pertegàs va començar a traduir⁵⁰. Certament, l'únic escrit que dedicaria a algun científic valencià no vinculat amb la medicina es produiria en 1907, en l'homenatge a Linné que organitzà la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales. Fou en les actes que publicà un article sobre dades per a la biografia del metge Joan Plaça i l'ensenyament pràctic de la botànica a València⁵¹.

Paleògraf, erudit i historiador

El 15 de juny de 1923, el diari *Las Provincias* publicava l'article «Un nuevo académico valenciano», en al·lusió al recent nomenament de Rodrigo Pertegàs com a membre de la Real Academia de la Historia. L'articulista feia esment

⁴⁷ J. I. Català Gorgues: *Los cultivadores de la Historia Natural en Valencia (1909-1940)*, tesi doctoral de la Universitat de València, València:2000, pp. 681-682. Segons Català, la col·lecció de València constava d'un herbari de més de 2.000 plantes, amb llavors i fustes d'arbres típics de València, així com mamífers, peixos, ocells, rèptils i amfibis que superaven les 150 peces, més una col·lecció notable d'ammonites i de més de cent marbres valencians.

⁴⁸ J. I. Català Gorgues: *La Sección de Valencia de la Real Sociedad Española de Historia Natural (1913-1936)*, treball d'investigació de la Universitat de València, València:1996, pp. 30 i 74.

⁴⁹ Aquesta obra tingué vint edicions a Alemanya entre 1836 i 1888; <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n85-152523/> (consulta: 20-VII-2016).

⁵⁰ Conservem trenta-set fulls manuscrits, consultables a María Luz López Terrada, J. Català i J. L. Fresquet Febrer (dirs.): *Archivo Rodrigo Pertegàs: Varios*, Instituto de Historia de la Ciencia y Documentación López Piñero (Universitat de València-CSIC)-Universitat de València: Departament d'Història de la Ciència i Documentació/Biblioteca y Museo Historicomédicos-Fundación Marcelino Botín, València-Santander:2003.

⁵¹ J. Rodrigo Pertegàs: «El doctor Plaza en Valencia», a *Linneo en España: Homenaje á Linneo en su segundo Centenario, 1707-1907*, Mariano Escar Tipógrafo, Saragossa:1907, pp. 403-408.

a dues qüestions clau en ell que permetien entendre la immensa importància de la seua labor: el profund coneixement paleogràfic i diplomàtic dels arxius i de la documentació valencians i la generositat a subministrar documentació a tot aquell que li ho demanava. «Hoy es uno de los mejores lectores de documentos y de los más familiarizados en el manejo de legajos», deia Gómez Martí, que va narrar l'adveniment de la seua perícia paleogràfica com si es tractàs d'un fet miraculós:

De pronto, un día, al reanudar la lectura interrumpida al fin de la jornada anterior, ve con asombro que cuanto está escrito en aquellos papeles aparece ante su vista con la claridad y precisión de la letra tipográfica moderna. El trabajo constante realiza el milagro, y el señor Rodrigo Pertegás, sin darse cuenta, se ha convertido en un paleógrafo eminente⁵².

Afegia, a més:

Producto de sus investigaciones es una copiosísima colección de papeletas, muchas de las cuales no tuvo inconveniente en entregar a los especializados en algún determinado estudio, cooperando con su actitud desprendida a que se publicasen muchas monografías y se completasen trabajos que por falta de tiempo de los interesados no hubiesen podido terminar⁵³.

I aquest és un aspecte gens negligible de l'aportació del nostre metge, això és, haver estat capaç de proporcionar una massa ingent de documentació a nombrosos investigadors, erudits, alguns més aviat aficionats a la història, alguns metges, que no haurien pogut desenvolupar els seus textos sense la seua ajuda inestimable.

La nòmina d'erudits, historiadors i interessats per la cultura que tingueren relació amb Rodrigo Pertegàs és sorprenent. Era un referent en el món cultural valencià de final del segle XIX i inici del XX. L'intercanvi epistolar amb alguns eminents estudiosos és abundant i palesa una relació en la qual Rodrigo Pertegàs ofería els seus serveis de bon coneixedor de la documentació de tots els arxius i biblioteques de la ciutat de València. Nombrosos articles i llibres no s'haurien escrit sense l'aportació erudita i la bonhomia que va fer fluir una allau documental aprofitat amb profusió pels beneficiats amb la seua amistat: els polítics, escriptors i erudits valencians Llorente Olivares, Serrano Morales,

⁵² P. Gómez Martí: *El investigador histórico...*, op. cit., p. 10.

⁵³ *Ibidem*.

Martínez Aloy, López Chavarri, Martí Grajales, el pare Ivars, l'aragonès Domingo Gascón, i altres de forans com Henri Merimé, historiador del teatre valencià, i un llarg etcètera. Són molts els qui ho reconegueren als seus llibres i articles, però d'altres no li dedicaren ni una simple nota d'agraïment⁵⁴. Aquest no fou el cas, per exemple, de Serrano Morales qui, en una carta adreçada al segurament més influent historiador del període, Marcelino Menéndez Pelayo, li deia que un dels sis exemplars que li havia demanat del seu escrit *La Doncella Teodor*⁵⁵ li l'havia regalat a Rodrigo Pertegàs: «El ejemplar cuyo regalo dejaba Vd. á mi elección ha sido para Rodrigo Pertegás, que se lo ha ganado buscando y copiando documentos de Timoneda»⁵⁶.

Deia Igual Úbeda: «La investigación histórica acabó por ser para Rodrigo Pertegás una verdadera obsesión y un quehacer continuo, metódico y absorbente. Llegó a no hacer otra cosa, un año tras otro, que acudir a los archivos y copiar los documentos que hallaba interesantes.»⁵⁷ No és estrany que Francesc de Borja Moll recorregués a ell com a col·laborador actiu en el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, com queda palès a la introducció. I és que si alguna cosa destaca de la seua formació i perícia és el domini paleogràfic, que li permetia llegir qualsevol tipus de document i transcriure'l amb molta cura⁵⁸.

Rodrigo Pertegàs no feia sinó seguir el positivisme científic que s'havia imposat en aquell temps a Europa com a mètode de treball. Els esdeveniments, particularment els de caire polític, eren la clau de volta entorn de la qual girava tot l'interès de la història; allò que els grans homes amb nom propi havien aconseguit. I el document era la peça fonamental que objectivava la història, com l'experiment els fets de les ciències naturals. S'ha considerat el canonge de Dénia, Roc Chabàs, el mestre de la generació d'erudits i historiadors valencians positivistes. Investigador metòdic, fou el primer a recórrer a les fonts

⁵⁴ Amb tots els autors que citem ací Rodrigo Pertegàs mantingué una correspondència que es conserva a la BHUV. No amb certa recança, algun biògraf ha manifestat la gentilesa proverbial del metge i la manca de sensibilitat per banda d'alguns dels afavorits. P. Gómez Martí: *El investigador histórico...*, op. cit., pp. 12-15. En realitat, és estrany no trobar entre els agraïments de molts historiadors i intel·lectuals del moment el reconeixement devot a Rodrigo Pertegàs.

⁵⁵ M. Menéndez y Pelayo: «La doncella Teodor (Un cuento de Las mil y una noches, un libro de cordel y una comedia de Lope de Vega)», a *Homenaje a don Francisco Codera en su jubilación del profesorado*, Mariano Escart, Saragossa:1904, pp. 483-511.

⁵⁶ <http://www.larramendi.es/menendezpelayo/i18n/corpus/unidad.cmd?idUnidad=160150&idCorpus=1002&posicion=>. Remitent: José E. Serrano y Morales el delegado regio de 1.ª enseñanza. Destinatari: Marcelino Menéndez Pelayo (5-I-1905).

⁵⁷ A. Igual Úbeda: *Historiografía del arte...*, op. cit., p. 157.

⁵⁸ A. Alcover i F. de B. Moll: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Moll, Palma de Mallorca:1993, vol. I, p. XXIV.

arxivístiques, i fins i tot arqueològiques, per anar donant resposta a molts temes concrets de la història valenciana pels quals hi havia hagut escàs o nul·l interès. Influït per l'escola alemanya i les *Monumenta Germaniae Historicae*, convertí l'estudi i l'edició crítica de textos en un eix bàsic del seu treball.

Deixebles de Chabàs foren Pasqual Boronat, el també canonge Sanchis Sivera, el baró d'Alcalalí, Minguet Albors, Tramoyeres Blasco, Martínez Aloy i el mateix Rodrigo Pertegàs, entre altres⁵⁹. S'abandonava així la gran síntesi, única forma de fer història que entenia l'estament universitari. El medi utilitzat per a la difusió de moltes d'aquestes recerques no fou altre que una revista fundada i sufragada per ell mateix: *El Archivo*⁶⁰. El biògraf, una vegada més, recollia aquest esperit curós i minuciós de l'erudit que escorcollava els arxius sistemàticament a la cerca de la dada precisa. Les especulacions i les interpretacions fantasioses eren cosa de novel·listes, no de científics:

Donde otros sobre un documento insignificante levantan una obra voluminosa, Rodrigo, de cien legajos consultados y fichados extrae un folleto breve. Cuando otros dejan volar su fantasía espoleada por un solo hecho provable, Rodrigo necesita recoger su imaginación sobre los múltiples hechos, contrastándolos, cotejándolos, y en caso de duda, deja en suspenso todo juicio⁶¹.

Rodrigo Pertegàs no romangué aliè als corrents historiogràfics europeus. D'una banda, el domini d'altres llengües, el francès i l'alemany concretament, li varen permetre traduir un tractat de pediatria francès⁶², i la traducció de l'alemany de la tercera edició de la *Geschichte der Medizin im Überblick mit Abbildungen* de Theodor Meyer-Steinig i Karl Sudhoff, els primers professors d'història de la medicina d'Europa, a Jena i Leipzig, respectivament, publicada per primera vegada en 1921⁶³. D'altra banda, no faltaven a la seua biblioteca els títols més nous en les matèries que li interessaven, però, a més, entre les seues notes hi ha citacions de la bibliografia historicomèdica de diferents països, i una secció del seu arxiu historicomèdic està dedicada a «Historio-

⁵⁹ M. Rodrigo Lizondo: «Roc Chabàs, medievalista», *Saitabi*, 46 (1996), pp. 47-66. Roque Chabàs: *Opúsculos*, introducció de M. Rodrigo Lizondo, Generalitat Valenciana, València:1995, pp. 9-16.

⁶⁰ Respecte a Chabàs i la influència sobre aquest grup, vegeu A. Igual Úbeda: *Historiografía del arte...*, *op. cit.*, pp. 141-173.

⁶¹ P. Gómez Martí: *El investigador histórico...*, *op. cit.*, p. 11.

⁶² A. Pinar i V. Wallich: *Tratamiento de la infección puerperal*, Pubul y Morales, València:1903.

⁶³ L'edició utilitzada fou la de l'editorial Gustav Fischer, Jena:1928. En realitat, arribà a traduir seixanta-sis pàgines en quart. Consultable a María Luz López Terrada, J. Català i J. L. Fresquet Febrer (dirs.): *Archivo Rodrigo...*, *op. cit.*

grafía y Bibliografía», amb referència a autors com l'alemany August W. E. Henschel (fundador de la revista *Janus. Zeitschrift für Geschichte und Literatur der Medizin*, a mitjan segle XIX) o el francès Charles Daremberg⁶⁴. Del que no hi ha dubte és de la voluntat de connectar amb el moviment europeu que va posar en marxa la història de la medicina, i des d'una òptica que Rodrigo Pertegàs compartia plenament.

Doncs bé, en el transcurs del més d'un quart de segle que passà entre lligalls dels arxius i biblioteques de la capital valenciana, va reunir un volum ingent de notes preses a mà, sobre qualsevol paper reutilitzat, de vegades de manera abreujada, d'altres copiant completament els documents de major importància a judici de l'historiador, un interès que es repartia entre la localització d'informació relativa a la història de la medicina valenciana i, en menor grau, a la topografia urbana de la ciutat. Quan el valor era gran, particularment quan es trobava davant d'un manuscrit rellevant o d'un document extens, un procés judicial, posem per cas, llavors utilitzava quaderns, que emplenava amb paciència proverbial. Alguns dels fons exhumats per Rodrigo Pertegàs tenen un valor especial, ja que els originals es perderen per sempre en la crema d'arxius produïda durant la Guerra Civil espanyola, com és el cas d'aquells que procedien dels *quinque libri* parroquials, però també hi ha d'altres que són de molt difícil localització, com testaments i d'altres documents notariais.

En aquells papers es recullen dades de molt diversa mena, i estan determinats per les sèries documentals i literatura secundària manejats per Rodrigo Pertegàs per a cada un dels períodes històrics. D'aquesta manera, per exemple, és molt més freqüent l'aparició de documents notariais dels autors pertanyents a l'edat mitjana o als segles XVI i XVII que per als metges del segle XVIII, dels quals pràcticament tota la informació procedeix de fonts de caràcter universitari, bàsicament de sèries custodiades avui dia a l'Arxiu Històric de la Universitat de València. Un altre cas és el de la informació recollida de metges valencians dels segles XIX i XX, molts d'ells contemporanis seus, dels quals va aplegar bàsicament material imprès, des de treballs publicats, notes de premsa, fins a tot un seguit de necrològiques i esqueles aparegudes en la premsa diària. Evidentment, la informació dels més de 650 metges i cirurgians és molt irregular, i de molts pocs d'ells n'apareix de tipus personal i professional. Tot plegat, constitueixen una font inestimable per a l'historiador de la medicina, ja que permeten conèixer biografies, algunes de ben detallades per l'ingent volum de documentació conservada (com ara Jaume Roig, Pere Ros d'Orsins, Pere Pintor o el seu amic Faustí Barberà). Amb tot, la seua

⁶⁴ María Luz López Terrada, J. Català i J. L. Fresquet Febrer (dir.): *Archivo Rodrigo...*, op. cit.

aspiració era l'elaboració d'un diccionari biobibliogràfic de metges valencians i una història de les epidèmies patides a València, que serien la base d'una gran història de la medicina valenciana. A més, va considerar, d'acord amb la forma de fer història d'aquesta època, que per emprendre aquest estudi era imprescindible la reconstrucció dels escenaris històrics; per això, no es podia fer res, i més concretament realitzar una història de les epidèmies, sense conèixer i reconstruir la topografia urbana antiga de València. Sens dubte, un projecte, tot plegat, desmesurat i impossible.

Val a dir que, tot i que Rodrigo Pertegàs va prendre en diferents arxius de la ciutat⁶⁵ tot tipus d'anotacions referents al món de la història de la medicina, la seua predilecció per l'edat mitjana i el segle XVI resulta inqüestionable; a banda de la documentació que va aplegar, en dóna una bona mostra que la major part de les seues publicacions s'emmarquen dins aquesta època històrica.

L'atracció pel medievalisme havia de ser, per força, molt important. En aquell moment de la història s'havia gestat el naixement del país, i en ell es podien veure també les majors glòries nacionals. En aquest sentit, és lògica la veneració i especial dedicació que tingué Rodrigo Pertegàs a aquest període cronològic. Ara bé, si en moltes ocasions els interessos temàtics foren estrictament els lligats a les institucions i el poder, un grup de metges historiadors va girar els seus interessos cap a les glòries passades en el seu camp professional. En aquest sentit, l'IMV naixia amb la vocació, entre altres coses, i amb la clara influència de Joan Baptista Peset, de recuperar aquestes figures desconegudes a través d'una conferència «recuerdo apologético», que després acabava publicada en el *Boletín*, o bé en forma de separates. Per ací començaria l'afició a la història del nostre biografat.

La producció historiogràfica

L'any 1895, Rodrigo Pertegàs va rebre l'encàrrec de fer el discurs apologètic de l'IMV, una fita que era celebrada anualment amb tota solemnitat. S'ha considerat per tots els seus biògrafs que aquell fou el punt de partença de la seua carrera com a historiador. En aquell moment, va decidir dedicar la

⁶⁵ Els arxius dels quals hi ha documentació transcrita per Rodrigo Pertegàs són l'Arxiu Municipal de València, Arxiu del Corpus Christi o Reial Col·legi del Patriarca de València, Arxiu del Regne de València, Arxiu de la Catedral de València, Arxiu Històric de la Universitat de València, la Biblioteca Històrica de la Universitat de València i, en menor grau, l'Archivo Histórico Nacional de Madrid.

seua intervenció a un metge del segle XVI, el catedràtic de l'Estudi General Vicent Garcia Salat⁶⁶. Encara que Rodrigo Pertegàs ja dediqués per aquella època totes les seues energies al buidatge de documentació i hagués rebut notícies documentals d'algun dels col·legues en la tasca d'historiar, resulta poc versemblant que aconseguís en tan poc temps tota aquella informació. Som de l'opinió que anys abans ja havia començat el seu periple pels arxius, i això li permeté triar entre tota la informació que disposava la que havia acumulat sobre el metge renaixentista.

Aquest primer article evidencia ja la concepció que l'autor tenia del que significava per a ell la història, com també la motivació que l'empenyia a escriure sobre els metges pretèrits:

Defender el derecho a la veneración y afecto de sus semejantes, ganado por los que ya pasaron esta vida de lucha y de quebranto, consagrándose al alivio de los demás, quizás con absoluto descuido del bien propio; tributar homenaje de respeto y alabanzas a los ministros, que ya fueron, del saber o de la virtud en alguna de sus múltiples manifestaciones, pagando este cariñoso y dulce tributo de gratitud por las enseñanzas y ejemplos que aquellos nos legaron, es, sin duda, enaltecer la verdad y la justicia; cumplir tan grato deber para con los hijos de esta tierra, que afamada por las flores de su suelo, no abunda más en ellas que en apóstoles de caridad y sabiduría, suspendidos cual estrellas que alumbran desde el cielo su historia, es además corresponder dignamente al amor de la madre patria con abrazo y beso del alma; hacerlo especialmente en loor y gloria de nuestros sabios en las ciencias médicas y sus afines, y de los que enaltecieron su ejercicio, es, sobre todo lo dicho... ofrecer a Dios incienso de amor íntimo, de admiración profunda y de sumisión absoluta por tanto honor como se ha dignado hacer a nuestra clase⁶⁷.

En aquest preàmbul, Rodrigo Pertegàs assenyala algunes de les claus d'aquesta historiografia mèdica de les darreres dècades del segle XIX: el reconeixement d'un passat gloriós del que es consideraven hereus els metges decimonònics, amb un caire de religiositat que impregnava sovint el seu discurs. La catalogació del metge com a savi, però també com a humil servidor dels homes en l'aflicció de la malaltia, es fa present en el discurs pertegasian.

⁶⁶ *Apología de Vicente García Salat: discurso leído en la apertura del curso de 1896-97 del Instituto Médico Valenciano*, Manuel Alufre, València: 1896 (inserir al *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, 28 (1996), pp. 1-40). Accessible en http://hicio.uv.es/IMV/IMV/princ_26.htm (consulta: 14-VI-2016).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 6.

Considerava, a més, que la Facultat de Medicina de València havia estat la de major renom als territoris hispànics durant el Renaixement. Per això remenava els papers dels arxius, per tal de comprovar la nòmina de professors que integraven el seu claustre. En aquell primer treball, Rodrigo Pertegàs ja va fer ús d'una envejable quantitat de documentació d'arxiu, de procedència diversa, però fonamentalment municipal i notarial. A més, com a bon historiador d'aquest període, va recórrer sistemàticament als repertoris biobibliogràfics, des del de Nicolás Antonio fins als especialitzats en història de la medicina, en particular els d'Hernández Morejón, Chinchilla i Sánchez Quintanar, però també d'altres de caràcter local com el de Ximeno, Rodríguez o Pastor Fuster. Per això, en la pràctica totalitat de metges estudiats dels quals es conserva obra escrita, va incloure una fitxa amb les referències dels repertoris biobibliogràfics on apareixien⁶⁸. Aprofitava les seues anotacions per emmarcar en un context mèdic i sanitari el personatge, i donava ja una visió de la ciutat que volia trencar tòpics, en mostrar, per exemple, les nombroses disposicions municipals per millorar la situació higiènica i sanitària.

Els metges havien esdevingut una peça clau en el funcionament correcte de la *res publica*. Garcia Salat, sense anar més lluny, participà com a perit de tribunals en diverses ocasions. A això se sumava un accident iatrogènic en la carrera d'aquest metge, una mort produïda a l'hospital que el va fer caure en desgràcia, tot i que més endavant li serien restablerts tots els seus càrrecs. Fins i tot, Rodrigo Pertegàs tingué la fortuna de trobar en un protocol notarial l'inventari de béns de la casa de l'insigne metge. Finalment, es dedicava a repassar la seua obra, fent-ne una lloança, com no podia ser d'altra manera. Especial esment en féu de l'obra *Universalis ac utilisima disputatio de dignitione et curatione februm*⁶⁹, a la qual dedicava més atenció. No s'hi estigué de reconèixer obertament la col·laboració rebuda d'arxivers i bibliotecaris, i tota la informació que li havia subministrat Francesc Martí Grajales. I culminava

⁶⁸ A. Chinchilla: *Anales históricos de la medicina en general y biográfico-bibliográficos de la española en particular*, 4 vols., Imprenta de López y Cia., València:1841-1846. J. Pastor Fuster: *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días. Con adiciones y enmiendas a la de D. José Ximeno*, J. Ximeno, València:1827-1830. A. Hernández Morejón: *Historia Bibliográfica de la Medicina Española*, 7 vols., Imprenta de la viuda de Jordán e hijos, Madrid:1842-1852. N. Antonio: *Bibliotheca Hispana vetus sive Hispanorum qui usquam unquamve scripto aliquid consignerunt notitia... opus postumum*, ex Typographia Antonii de Rubéis..., Roma:1696. J. Rodríguez: *Biblioteca valentina*, Josep Thomàs Lucas, València:1742. L. Sánchez Quintanar: *Biblioteca medica hispano-lusitana*, 4 vols. ms. V. Ximeno: *Escritores del Reyno de Valencia. Chronologicamente ordenados*, 2 vols., Joseph Estevan Dolz, València:1749.

⁶⁹ Valentiae, ex typographia Ioannis Laurentii Cabrera Bibliopolae. A costa de Francisco Duarte..., 1682. 4°. [4], 182, [2] p.

el seu treball amb unes anotacions sobre la vida personal del metge, així com també un apèndix amb «Documentos justificativos», amb la transcripció d'alguns documents en llatí i en català, que considerarà d'especial rellevància.

L'estudi dels metges medievals i renaixentistes es constituí, doncs, en un element reivindicatiu d'un passat que es volia gloriós, per a la medicina i per al país. Una noble professió com la medicina ja havia estat practicada amb gran encert antany i el seu practicant era considerat amb gran respecte. Però, a més, corregia una visió esbiaixada dels comportaments dels avantpassats medievals, encara subsumits en una visió fosca, volteriana, de l'edat mitjana, que el Romanticisme no esborraria. Una imatge que ha quedat impresa en l'imaginari i de la qual encara no ens hem pogut desempallegar del tot. Rodrigo Pertegàs veié en la València medieval —com ho farien altres historiadors com Josep Maria Roca o Lluís Comenge respecte a Catalunya⁷⁰—un món mèdic i sanitari admirable, digne de ser imitat, ple de grans figures a enlairar, idealitzat, sens dubte, però que ells mostraren amb molta més aproximació i fidelitat del que després molts historiadors més moderns han aconseguit.

Precisament, Rodrigo Pertegàs va poder completar els seus materials i beneficiar-se d'historiadors aragonesos i catalans, o establerts a Catalunya, amb els qui guardava contacte. Tal seria el cas del seu company de promoció, l'historiador de renom que exercí a Barcelona també com a metge notable, Lluís Comenge⁷¹. Mantingué correspondència amb altres historiadors i erudits catalans, com Enric Moliné Brases, a qui aportà documentació d'arxius valencians per a alguna de les seues publicacions, o Joaquim Miret i Sans, amb qui intercanviava igualment publicacions⁷².

Però, no només fou la història de la medicina allò que el va atraure. Rodrigo Pertegàs va recollir informació sobre gran quantitat de temes i personatges il·lustres, a penes coneguts en aquell temps. La història de l'art; la història de la vida quotidiana; de l'agricultura; la història de la cultura..., i sobretot l'urbanisme, perquè, com hem dit, considerava imprescindible conèixer el traçat urbà medieval per a poder estudiar adequadament las epidèmies de

⁷⁰ El context en el qual cal entendre aquesta historiografia mèdica i nacional, salvant les distàncies, i la predilecció pel món medieval ha estat particularment remarcat per al cas català en À. Martínez Vidal, J. Pardo Tomàs i E. Perdiguero Gil: «Los orígenes de la historiografía médica catalana (1907-1936)», a *Medicina, ideología e historia en España (siglos XVI-XXI)*, CSIC, Madrid:2007, pp. 101-114 (102-103).

⁷¹ J. Riera: «Luis Comenge y Ferrer (1854-1916) y la historiografía médica catalana», *Medicina & Historia*, 47 (1975), pp. 7-25.

⁷² Sobre Moliné, vegeu BHUV, FRP, C, «Enric Moliné Brases, literat català». Per a Miret, J. Rodrigo Pertegàs: «Notes bibliogràfiques», *Lo Rat Penat*, 6 (1911), pp. 278-279.

la ciutat en aquells temps. Fruit d'aquest interès són notes amb informació d'arxius sobre carrers valencians, conservades en la Biblioteca Històrica de la Universitat de València, que donaren algunes de les seues publicacions més rellevants i citades, encara que no tinguen caràcter historicomèdic⁷³. Tot eren camps sobre els quals trobava una ingent documentació mai abans explorada.

La seua producció, malgrat tot, fa la sensació de no ser tan extensa com ho podria haver estat, atesa la informació que disposava i el temps que hi dedicà. En realitat, a més de la mencionada biografia de Vicent Garcia Salat, les seues altres publicacions historicomèdiques de rellevància, en el sentit de les quals no entrarem en detall, són un estudi biogràfic del metge medieval Domingo Ros d'Ursins (1902)⁷⁴, un altre sobre les apotecaries i els apotecaris de la València del segle XV⁷⁵, un estudi sobre el *morbo gallico* a la València dels segles XV i XVI (1922)⁷⁶, i un altre més sobre els hospitals valencians del segle XV (1927), que aparegué en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, i tingué tirada a banda⁷⁷. Tots aquests estudis, encara que breus, foren redactats a partir de la sòlida base documental que havia acumulat, a més d'una sèrie de lectures bibliogràfiques, tant d'historiografia local com d'altres estudis historicomèdics com els mencionats més amunt. Tanmateix, la major part de la seua producció impresa està constituïda per un bon nombre de treballs esparsos, generalment breus, en diferents publicacions periòdiques. A l'*Almanaque de las Provincias* publicava habitualment notes sobre curiositats, normalment fonamentades en documents molt atractius⁷⁸. A la *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*,

⁷³ «La judería de Valencia», apèndix a l'obra de J. Sanchis Sivera: *La iglesia parroquial Santo Tomás*, Vives Mora, València:1913, pp. 245-267, amb tirada a banda de cinquanta exemplars, en Establecimiento Tipográfico hijos de F. Vives Mora, València:1913, edició facsímil de l'editorial París-València, València:1992; *Ensayo sobre topografía preurbana de Valencia*, Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid:1922, reproducció facsímil de l'edició de Madrid en Librerías París-València, València:1993; «La urbe valenciana en el siglo XIV», a *III Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, València:1923, vol. I, tirada a banda en Tip. Hijos de F. Vives Mora, València:1924; «La morería de Valencia. Ensayo de descripción topográfico-histórica de la misma», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, LXXXVI (1925), pp. 229-251.

⁷⁴ *Recuerdo apologético del Maestro de Medicina Domingo Ros de Ursins Archiatro de los Reyes de Aragón: discurso leído el día 18 de octubre de 1902 en el Instituto Médico-Valenciano en el acto de la apertura del curso por el socio José Rodrigo Pertegás*, Imp. M. Alufre, València:1902.

⁷⁵ «Boticas y boticarios. Materiales para la historia de la Farmacia en Valencia en la centuria decimoquinta», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 2 (1929), pp. 110-153.

⁷⁶ J. Rodrigo Pertegás. *El eterno azote...*, op. cit.

⁷⁷ «Hospitales de Valencia en el siglo XV: su administración, régimen interior y condiciones higiénicas», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XC (1927), pp. 561-609. Hi ha tirada a banda en la Tip. De la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid:1927.

⁷⁸ Tenim documentats deu articles publicats entre 1913 i 1935 a l'*Almanaque*.

amb el pseudònim de Patricio, va escriure sota el títol «Efemérides médico-valencianas» tot un seguit d'anotacions sobre fites i curiositats que considerava que tenien interès⁷⁹. A diferència dels estudis monogràfics sobre la medicina baixmedieval, en aquests a penes hi ha cap comentari interpretatiu, i són simples compilacions d'esdeveniments. També en alguns periòdics com el *Diario de Valencia* va publicar notes històriques⁸⁰. Pròpiament en revistes erudites va deixar alguns textos memorables, concretament als *Anales del Centro de Cultura Valenciana*⁸¹ i al *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Alguns d'aquests treballs acabaren en tirada a part.

Pocs són els llibres que va publicar, i cap d'ells sobre història de la medicina. Cal destacar la que fou la seua obra de major envergadura, dedicada a la confraria de la Mare de Déu dels Desamparats o Innocents, publicada en 1922⁸². Un home com ell, que a més n'era confrare, tan pregonament religiós, havia per força de posar-hi el seu principal esforç. Rebé nombrosos elogis d'aquell treball en forma de cartes i articles. Degué ser molt gratificant per a ell, tot just en aquells anys que havia quedat cec. També mereix recordar-se el seu *Ensayo sobre topografía preurbana de Valencia* o bé *La judería de Valencia*, abans esmentats, que han esdevingut clàssics encara d'ineludible consulta per als historiadors actuals. Finalment, publicà algunes necrològiques, homenatges a amics i il·lustres membres de la Renaixença, que mereixen remarcar-se.

El llegat documental i bibliogràfic

Després del traspàs, el seu marmessor, Sanchis Sivera, hagué de decidir què fer amb un patrimoni que omplia la casa de l'historiador. La seua neboda, que tenia cura del metge —Rodrigo Pertegàs no es va casar mai—, va confiar en el clergue la decisió. El canonge no veia que a València pogués haver ningú interessat en l'impressionant patrimoni bibliogràfic i el va vendre a la Biblioteca de Catalunya. Es conserva la tramesa epistolar amb Jordi Rubió i Balaguer,

⁷⁹ «Efemérides médico-valencianas», *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, 1 (1899), pp. 29-31, 60-62, 92-95, 122-125, 218-221 i 348-350; i 2 (1900), pp. 154-157 i 187-189.

⁸⁰ Un parell de mostres: «Las tres capillas de la Virgen», *Diario de Valencia* (11-V-1919); «¿Cómo sería la Casa Natalicia de San Vicente Ferrer en 1350?», *Diario de Valencia* (28-IV-1919).

⁸¹ A tall d'exemple: «El mal de bubas en Valencia a mediados del siglo XV», *Anales Centro Cultura Valenciana*, 1/2 (1928), pp. 143-149.

⁸² *Historia de la Antigua y Real Cofradía de Nuestra Señora de los Inocentes Mártires y Desamparados de la Venerada imagen y de su Capilla*, Imprenta Hijos de F. Vives Mora, València:1922.

aleshores director. El trasllat dels llibres no fou fàcil perquè es produí en ple adveniment de la Segona República. Però arribà a bon port, i des d'aleshores dormen en aquelles prestatgeries, juntament amb lligalls i quaderns escrits de la seua mà⁸³.

Un altra cosa eren els papers amb les notes d'arxiu i de treball en general, i molts altres materials. Però, igual que va ocórrer amb la biblioteca, la ingent quantitat de notes manuscrites fou dividida. D'una banda, la família es quedà amb la part amb continguts històrics i mèdics, mentre que el seu marmessor s'apropià de la resta. A principi dels anys seixanta del segle XX, i a través de Pilar Faus, en aquells moments bibliotecària de la Facultat de Medicina, José María López Piñero i Luis García Ballester compraren per vint-i-cinc mil pessetes a la neboda de Josep Rodrigo Pertegàs tots els papers que encara conservava de l'oncle. Aquests papers estaven deteriorats i plens de fang, perquè havien estat anys abans, en 1957, afectats per la riuada d'infaust record. A partir d'aquell moment, passaren a formar part de l'aleshores «Càtedra d'Història de la Medicina» i actualment, amb la denominació Arxiu Rodrigo Pertegàs⁸⁴, formen part de la Biblioteca i Museu Històric-mèdic (Institut d'Història de la Ciència i Documentació López Piñero-Universitat de València).

Això va proporcionar molts arguments a l'incipient grup que s'estava formant a València en la història de la medicina per continuar un estudi que es veia apassionant. Gràcies a aquesta dèria documental de Rodrigo Pertegàs, José María López Piñero i Luis García Ballester emprengueren els estudis sobre la medicina i els seus practicants a l'antic regne de València, fent-los extensibles posteriorment a la Corona d'Aragó. La tasca titànica de Rodrigo Pertegàs salvà, per fortuna per als historiadors de la medicina, de perir en les flames un bon grapat de documents, però també obrí els ulls a les enormes possibilitats que ofería aquest ric patrimoni documental. La labor de Rodrigo Pertegàs posà als ulls dels historiadors moderns tot un món de possibilitats que no s'havien albirat fins al descobriment d'aquest material.

⁸³ Biblioteca de Catalunya, Arxiu administratiu, c. 120/10. Es conserven vint-i-vuit cartes entre Jordi Rubió i Josep Sanchis Sivera. Els impresos van ser registrats (Llibre de Registre d'adquisicions, núm. 24, R. 124743-124766 i R. 126479-126613) i es van repartir entre la Secció de Reserva i el Dipòsit general, i els manuscrits van anar a la Secció de Manuscrits (ms. 1151-1157). En els anys vuitanta del segle passat, quan es van enquadrar alguns dels lligalls o capses amb impresos, es van trobar algunes còpies manuscrites, i es van passar a Manuscrits (ms. 3543-3548), amb tant mala fortuna que d'un dels blocs (ms. 3547/2) es van quedar els darrers fulls en el volum de vària mèdica d'origen (top: 61 Var 5).

⁸⁴ J. M. López Piñero: «Fragmentos del constante recuerdo de Luis García Ballester. I. Los comienzos en los años sesenta», *Dynamis*, 21 (2001), pp. 437-446 (p. 443).

L'arxiu amb els fons historicomèdics està dividit en tres seccions. La primera, potser la més important, està composta per catorze caixes, i conté els materials recollits per Rodrigo Pertegàs per realitzar el seu projecte de biobibliografia de metges valencians. Els documents copiats o extractats estan ordenats per segles i, al seu torn, en carpetes ordenades alfabèticament, corresponents cadascuna d'elles a un metge o un cirurgià. Les dades, que comencen a l'edat mitjana i continuen fins al primer terç del segle XX, són molt heterogenis, ja que contenen des d'informació sobre les publicacions de cada un dels metges valencians fins a la relativa a naixements, matrimonis o testaments, passant per contractes amb el municipi o l'exercici de càtedres de medicina. En uns pocs casos, hi ha documents originals, encara que són molt freqüents els articles o fullets impresos per al període del segle XIX, però és més rara la presència de documents manuscrits.

La segona secció de l'arxiu, està formada per un nombre menor de documents, i es compon de tres parts; una anomenada originalment «Epidemias» on, entre altres coses, es troben tots els documents utilitzats per a la realització de l'article sobre el *mal de siment*, i un manuscrit original d'aquest; la segona, de «Varios», on apareixen materials molt diversos, des de còpies de documents d'arxius valencians relacionats amb la medicina fins citacions d'autors mèdics clàssics, o una sèrie de referències bibliogràfiques. Potser el contingut més significatiu és aquell que l'historiador anomenà «Efemérides», que consisteix en un buidat sistemàtic de la sèrie «Manual de Consells» de l'Arxiu Municipal de València, una informació que va utilitzar per a les breus notes que publicà en la *Revista Valenciana de Ciencias Médicas* i l'*Almanaque de las Provincias*. La tercera i última està formada per una caixa amb manuscrits mèdics del segle XIX, que són originals enviats per a la seua publicació en el *Boletín del Instituto Médico Valenciano*, així com treballs manuscrits del mateix Rodrigo Pertegàs. Per últim, hi ha tota la informació relativa a quatre personatges, tres d'ells corresponents als segles XIV i XV (Ros d'Ursins, Jaume Roig i Pere Pintor), i un quart, Faustí Barberà, amic i contemporani seu, al qual va estar fortament unit⁸⁵. D'aquests personatges va reunir una informació molt més copiosa i detallada del que és habitual en altres casos, a causa dels treballs, alguns publicats i d'altres inèdits, que els va dedicar. Tots els fons d'aquest arxiu van ser digitalitzats entre els anys 2001 i 2003 en vuit CD-ROMs, en la «Colección Archivo Rodrigo Pertegás» (Fundación Marcelino Botín-Universitat

⁸⁵ El treball manuscrit sobre Barberà es troba editat a E. Genovés López de Sagredo: «Un manuscrito de D. José Rodrigo Pertegás sobre el doctor Faustino Barberá», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 16 (1997), pp. 53-80.

de València), sota la direcció de José Luis Fresquet Febrer i María Luz López Terrada⁸⁶. Rodrigo Pertegàs, sempre generós amb tot aquell que li demanava pels seus coneixements, i als quals oferia el material de què disposava, hauria desitjat aquesta difusió màxima del seu patrimoni més preat.

Però, com s'ha assenyalat, això només era una part del seu enorme llegat. Fa uns anys, amb motiu d'unes obres de restauració, a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València es va localitzar documentació que era propietat de Sanchis Sivera. Entre aquesta hi havia diverses caixes de documents que, clarament, són del fons Rodrigo Pertegàs. Concretament, el canonge es va quedar amb les carpetes amb les notes de l'arxiu sobre la topografia urbana medieval de la ciutat de València, ordenada per parròquies, amb tota la correspondència, les fotografies i alguns manuscrits. A més, una altra part dels fons documentals, més modesta, ha estat localitzada en la Biblioteca Valenciana, dins el fons Sanchis Guarnier⁸⁷. Cal recordar que l'eminent filòleg era nebot de Josep Sanchis Sivera i pogué tenir accés a una part, això sí molt minsa, d'aquell material⁸⁸. En ambdós casos, ni tan sols existia a les biblioteques esmentades una catalogació del material, o aquesta era bastant imprecisa.

Fet i fet, seria desitjable que aquest fons es pogués recompondre i poguéssim redescobrir en tota la seua esplendor la tasca fabulosa que fa tant de temps va realitzar un enamorat del País Valencià, de la seua llengua i de la seua història. I nosaltres honoraríem la memòria i l'esforç dels erudits que fa més d'un segle volgueren retre homenatge als seus avantpassats per conèixer-se millor i emprendre un nou futur.

⁸⁶ María Luz López Terrada, J. Català i J. L. Fresquet Febrer (dir.): *Archivo Rodrigo...*, op. cit.

⁸⁷ Accessible en la Biblioteca Valenciana Digital, secció de Monografies i manuscrits, Cajón de Sastre [Manuscrito] / José Rodrigo Pertegàs, http://bivaldi.gva.es/consulta/resultados_busqueda.cmd?id=219702&materia_numcontrol=&autor_numcontrol=&posicion=2&forma=figba (consulta: 26-VII-2016).

⁸⁸ Cal recordar que els béns de Sanchis Sivera foren dipositats a la seua mort al Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi, i que el seu nebot no pogué disposar, per tant, de la major part dels materials de treball pertanyents a Rodrigo Pertegàs. Més endavant seria quan passarien a la Biblioteca de la Universitat de València, on els hem pogut consultar.